

7.072.2:124.5
 ID ORCID 0000-0002-2762-9293
 DOI 10.33625/2409-2347-2019-5-51-58

ФАУСТІАНА У ТВОРЧОСТІ І. СЕЛЬВІНСЬКОГО

Уманець О. В. Фаустіана у творчості І. Сельвінського.

У статті в культурологічному ракурсі дослідження висвітлено специфіку та історико-культурні детермінанти інтерпретації фаустіани та її концептів у поемі І. Сельвінського «Читаючи Фауста». Виявлено концептуальну комплементарність фаустіани, що репрезентована як символ європейської культурної традиції, значущість хронотопу культурної пам'яті, множинність варіантів і аксіологічну варіабельність концептів знання, самоствердження, кохання / жіночого начала, віри та перевертневості, зумовлених актуалізацією проблем етичного знаку знання, відповідальності людства за відкриття нових гносеологічних горизонтів, збереження цінностей гуманізму за умов зіткнення ідеологічних систем та індивідуалізацією систем ціннісних орієнтацій у контексті культури 2-ї пол. XX ст. Відзначено специфічність комічного ракурсу втілення концепту віри та його резонування з аксіологічними координатами культури 2-ї пол. XX ст., відповідне до прогностичного потенціалу фаустіани.

Ключові слова: фаустіана, фаустіанська міфологема, цінності, концепти знання, самоствердження, кохання / жіночого начала, віри, перевертневості.

Уманець О. В. Фаустіана в творчестве И. Сельвинского.

В статье в культурологическом ракурсе исследования освещена специфика и историко-культурные детерминанты интерпретации фаустяны и ее концептов в поэме И. Сельвинского «Читая Фауста». Выявлена концептуальная комплементарность фаустяны, которая репрезентирована как символ европейской культурной традиции, значимость хронотопа культурной памяти, множественность вариантов и аксиологическая вариабельность концептов знания, самоутверждения, любви / женского начала, веры и оборотности, обусловленных актуализацией проблем этического знака знания, ответственности человечества за открытие новых гносеологических горизонтов, сохранения ценностей гуманизма в условиях столкновения идеологических систем и индивидуализацией систем ценностных ориентаций в контексте культуры 2-й пол. XX в. Отмечена специфичность комического ракурса воплощения концепта веры и его резонирование с аксиологическими координатами культуры 2-й пол. XX в., соответствующее прогностическому потенциалу фаустяны.

Ключевые слова: фаустяна, фаустянская мифологема, ценности, концепты знания, самоутверждения, любви / женского начала, веры, оборотности.

Umanets O. Faust-theme in the creative work of I. Selvinsky

Background. In recent years valuable “tension”, multidirectionality of globalization and transcultural vectors of cultural being, essential shifts in the valuable hierarchy of humanity mainstream the need to study the presentation specificity of valuable searches at the level of artistic reflection. Faustiana emerged as a symbol of valuable, in particular future, orienting points of a Man, in the history of European culture, whose conceptual multicomponentity served as a factor of framing into the various axiological contexts of historical and cultural epochs. However, at the level of scientific reflection, the problematic study of Faustiana as a phenomenon of European culture is conditioned by the lack of methodological tools, their embodiment into various forms of art, and discretion due to the lack of study of many of its samples, including I. Selvinsky's poem “On Reading Faust”. The actual lack of mastery of Ukrainian humanitaristics work and its resonance with the problematic “nodes” of modern culture determine **topicality** of the article.

Objectives. The objectives of this study are revealing peculiarities of modification of Faustiana, Faustiana mythologema and Faust-theme concepts in I. Selvinsky's poem “On Reading Faust”.

Methods. So far, there have been used instructions of the cultural method, in particular, the comparative and historical method, and principles of art study analysis.

Results. In I. Selvinsky's poem, the comprehension of the eternal problems of spiritual existence and the radical changes in the value orientations of the individual and humanity, actualized by the Second World War, is inextricably linked with the problem of preserving spiritual values. Their timely significance reflects cultural memory chronotype as a universal integrity, formed by references to the personalities of prominent figures of European culture, epigraphs from the Faustiana samples from the time of the Northern Renaissance to the XIXth century, and its representation as a comprehensive phenomenon of European culture. This is also evident in the connection of I. Selvinsky's work with J. F. Goethe's Faust – in the author's stated reflexivity about the majestic epic, its functioning as a linguistic hero on a symbolic-allegorical, substantive-conceptual and substantive-“revelatory” levels, in numerous quotations, allusions, epigraphs to paintings of the poem. I. Selvinsky's interpretation of Faustiana distinguish its conceptual complementarity preservation, transfer of Faustiana mythologemas to picturesque auras in virtually each of characters plurality and options plurality of fable archetype – motive of agreement conclusion with the devil. This reflects the ambiguity of the Faustiana collision in terms of the individualization of axiological foundations in paradigmatic dimensions of Contemporary time culture. The factor in the modernization of Faustiana conflict is its resemantization – the representation of knowledge as an antihuman means of geopolitical struggle and the destruction of communism in the name of civilization through the atomic bomb invention, as well as the introduction of an anonymous image of the people – the embodiment of the collectivity origin and carrier of communist ideology values.

The concept of knowledge in I. Selvinsky's poem is embodied as the determining factor of the future and existence of humanity, means of features “decoding” of the concept of self-affirmation in the figurative aura of heroes, their true moral supports, an axiological marker that denotes differences in the understanding of the essence and purpose of knowledge. At the level of artistic communication, it initiates a perceptual beginning, at the conceptual and meaningful level it creates an atmosphere of collision of culture time spaces, value systems of historical and cultural epochs and personal value orientations, a harmonious individualization of the worldview of a person, attributable to the culture of 2nd half of XXth century.

The image of a negative beginning is represented as a concentrated embodiment of the catastrophic consequences of loss of the belief in the highest value of man, which is paradigm for the New age, and at the same time the reflection of geopolitical conflicts of the era, the horror of Nazism in the poem. The basis on the principles of humanism, higher spiritual values and an emphasis on the perniciousness of their loss marked the presentation of a meaningful pluralistic concept of love/feminine principle. A kind of heroes' “mask” of the poem determines the conceptual significance of characters' interconvertibility – factor of characters' resemantization and shaping effect of “dropping the facade” – revealing their true moral orientations.

The concept of faith, which appears in the poem as a “screen” of the crimes of Nazism, as one of the hypostases of the female principle and at the same time as conditional, declaration of a need to find new axiological directions of man and a new image of personality denoted by the comic color, becomes ambiguous in the poem.

Conclusions. I. Selvinsky's poem “On Reading Faust” keeps prognostic value potential of Faustiana and definitely involves paradigmatic foundations of coming postmodern culture that constructs an ambiguous, pluralistic image of a new person in the struggles of systems of value orientations, which undergoes an ironic revision of all spiritual instructions as the poem is predefined by updating the importance of knowledge, scientist's responsibility forming ethical position of the individual and at the same time leveling and rethinking eternal values subject to ideology systems collision.

Keywords: faust-theme, Faust mythologema, values, concepts of knowledge, self-esteem, female principle, faith, characters' interconvertibility.

Постановка проблеми. Однією з глобальних проблем буття людини на поч. ХХІ ст. є визначення особистісних аксіологічних орієнтирів. Складність цього перманентного процесу аксіологічної самоідентифікації є результатом виняткової ціннісної «напруги» сучасного культурного простору, детермінованої як різноспрямованістю глобалізаційних і транскультурних векторів культурного буття, «дисонантним співвідношенням тенденцій глобалізації та глокалізації» [9, с. 25], актуалізацією значущості етнічної складової культури та проблеми культурної-національної-субкультурної ідентичності індивіда, так і кардинальними зрушеннями в ціннісній ієрархії людства, необхідністю осмислення значимості та збереження накопиченого людством духовного досвіду, експансією масової культури та кітчу як концентратів естетичних пріоритетів сучасності тощо.

Неоднозначну плюралістичність інтерпретування й модифікування вічних духовних цінностей на рівні художньої рефлексії протягом ХХ ст., а головню, на перетині сучасних проблематизуючих тенденцій культурного буття віддзеркалюють індивідуальні мистецькі інтерпретації фаустіанської міфологеми. На феноменологічному рівні фаустіана демонструє іманентну концептуальну багатоскладовість, яка слугує чинником її «вписування» в контексти різних історико-культурних епох і водночас забезпечує здатність функціонувати в різних видах мистецтва, зокрема в концептуально редукованих версіях. На онтологічному рівні, відбиваючи найактуальніші в контексті певних історико-культурних епох напрями ціннісних пошуків людства, фаустіана є художнім маркером змінюваності ціннісних орієнтирів Людини та прогностичним маркером прийдешніх аксіологічних зламів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє констатувати специфічний статус фаустіани на рівні дослідницької рефлексії, зумовлений її феноменологічною й онтологічною специфікою. Функціонування фаустіани, її змістотворних концептів (знання, самоствердження, віри, кохання / жіночого начала, перевертневості) та власне фаустіанської міфологеми в різних видах мистецтва зумовлює методологічно-інструментальну проблему — формування й апробації дослідницького інструментарію, відповідного до змістовної специфіки конкретних утілень фаустіани, та проблему неохопленості вічної теми і в її цілісності, і в багатьох варіантах, що є оминуті увагою науковців. Одним із них є поема І. Сельвінського «Читаючи Фауста», питання концептуальної своєрідності якої в нечисленних розвідках порушується дослідниками вельми опосередковано.

Відповідно до системи ідеологічних координат радянського часу О. Резнік у фактично єдиному масштабному дослідженні творчості митця [6] наголошує на значущості етичних пи-

тань, пов'язаних із науковим досягненням світу [6, с. 426], домінуючому значенні провідних, на думку дослідника, образу науковця Вернера та збирального образу трудівників, які обстоюють позиції комунізму [там само, с. 427]. А. Нямцу, акцентуючи визначальність як прямого, так і опосередкованого впливу «Фауста» Й. В. Гете на образну систему поеми І. Сельвінського, характеризує її як зразок тенденції розвитку й збагачення традиційних структур матеріалом сучасності. Водночас дослідник пов'язує твір І. Сельвінського з антивоєнною лінією інтерпретації фаустіани, котра склалась у 1-й пол. ХХ ст. [5, с. 130–131], та підкреслює, що, «викриваючи фашизм, трагедія ставить низку важливих проблем сучасності: шляхи та шукання буржуазної інтелігенції, інтелігенція і народ, відповідальність вченого за застосування своїх знань і відкритий, гуманізм науки та ін.» [там само, с. 138].

У сотеріологічному ракурсі поему І. Сельвінського розглядає О. Бортнюк, пов'язуючи концептуальну особливість твору з наявністю трьох планів утілення теми спасіння. Одним із них дослідниця вважає історично, ідеологічно та політично детермінований вектор спасіння людства від фашизму, другим — переорієнтацію особистості від цінностей науково-технічного прогресу на світ вічної жіночності, третім — езотеричний вектор, пов'язаний із опосередкованим зверненням до віри як духовної опори [1, с. 348–349]. Фіксує актуалізацію просвітницького та етичного модусів інтерпретування фаустіани в контексті соціалістичного реалізму 1940–1980-х рр. [12, с. 10], Г. Шор акцентує значущість мотиву «громадянської відповідальності вченого» [там само, с. 20].

К. Лабай, позиціонує твір І. Сельвінського як один із варіантів російського варіанту образу Фауста, підкреслює колізійність фаустівської тематики, визначає її як традиційну структуру, пов'язану з образами та сюжетами легендарного походження та образом мага-чорнокнижника, та звертає увагу передусім на її полікультурне функціонування, котре «характеризується зростаючим рівнем універсалізації, результатом якого є акцентована авторами просторово-часова загальність подієвого плану, що набуває національно-історичної конкретності в літературних інтерпретаціях пізніших епох... і стає фактом культурної свідомості багатьох народів світу» [3, с. 321].

У зв'язку з питанням онтології фаустіани О. Рубцова фіксує появу в літературі 1920–1940-х рр. типу дияволізованого Фауста — «Фаустофеля», агресивного «героя, який дерзав повстати на існуючий світопорядок» [7, с. 501]. Втілення такого героя в контексті російської фаустіани дослідниця вбачає саме в поемі І. Сельвінського, в якій «здійснена проєкція сюжетно-фабульної основи [фаустіани Й. В. Гете] на нацистську Німеччину, що дозволяє виявити смисли, пов'язані з громадянською відповідальністю вченого» [там само, с. 501]. Характеризуючи поему як злободенну філософсько-публіцистичну «драму ідей», Г. Ішимбаєва вбачає її ідейну основу в по-

становці «питання щодо згубності самоцінних устремлінь “арійського героя”, який несе всілякі можливі лиха людству, зокрема й загрозу атомної війни» [2, с. 10], а також у детермінованій Другою світовою війною проблематизації «роздумів щодо претензій на всюдозволеність сучасних йому діячів науки, вчених-ніцшеанців» [там само].

Значущість етичної компоненти фаустіанської міфологеми та фаустіани загалом у контексті культури радянських часів підкреслює Г. Якушева. На думку дослідниці, «радянський менталітет, який принципово не сприймає пасивного, “консервативного” ставлення до життя, звертаючись до актуальної для фаустівської колізії атомної ери проблеми співвіднесеності знання та моральності, не закликає до відмови від наукового пошуку як такого, подібно до численних фаустів-фізиків Заходу (Дж. Керуак, Ф. Дюрренматт та ін.), але потребує узгодити “науку” та “життя” з позицій гуманності та альтруїзму» [13, с. 151].

Розкриваючи певні аспекти бачення фаустіани І. Сельвінським, зазначені розвідки демонструють характерну для фаустіанознавства герметичність — зосередженість на висвітленні переважно ідеологічно-змістовної специфіки її конкретних зразків як самодостатніх, ізольованих один від одного. Актуалізація питань співвідношення знання та моральних настанов людини й людства, динаміки змін у системі аксіологічних координат особистості, котрі порушуються в поемі І. Сельвінського «Читаючи Фауста», їх резонування з проблемними «вузлами» культури інформаційного суспільства, тенденціями транскультурних змін та водночас фактична неопанованість твору українською гуманітаристикою зумовлюють актуальність статті.

Невирішеними частинами загальної проблеми є відтворення онтосу фаустіани в її хронологічній цілісності, історико-культурній варіабельності та виявлення детермінованості аксіологічними координатами історико-культурних епох особливостей її модифікування загалом, особливостей інтерпретацій її концептів та їх співвідношення. Не є вичерпно висвітленим і питання щодо сутності та специфіки інтерпретування фаустіанської міфологеми й, зокрема, особливостей утілення змістотворних концептів фаустіани: знання, самоствердження, перевертневості віри, кохання / жіночого начала в поемі «Читаючи Фауста» І. Сельвінського, що зумовлює актуальність статті.

Мета статті — виявлення особливостей модифікування фаустіани, фаустіанської міфологеми та концептів фаустіанської тематики в поемі «Читаючи Фауста» І. Сельвінського.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи творчий шлях як представник нової генерації творчої молоді, орієнтованої на конструктивістські пошуки, очолюючи Літературний центр конструктивістів, І. Сельвінський у поемі «Читаючи Фауста» (1947) звертається до осмислення спричинених Другою світовою війною — наймасштабнішою гуманітарною катастрофою ХХ ст. — кардинальних змін у системі ціннісних

орієнтацій людства, вічних проблем буття людини та актуалізованої неоднозначними політичними, історичними реаліями часу проблеми збереження духовних настанов.

Їх позачасову значущість у творі відбиває специфічний хронотоп культурної пам'яті як універсальної цілісності. Чинниками його створення, з одного боку, є апеляція митця в посвяті до європейської, зокрема німецької, культурної традиції, уособленої в постатях видатних репрезентантів німецької культури (Бетховена, Канта, Ліста — попри його належність передусім до угорської культури, Тельмана, Піка), з іншого — позиціонування багатомістової історії фаустіани як концентрованого символу процесу ціннісних шукань у його історико-культурній цілісності. Це відображається в численних апеляціях до версій фаустіани від часів Північного Відродження: епіграфі до поеми — цитаті з одного з першоджерел вічної теми — Народної драми про доктора Фауста (1587), епіграфах до картин — цитаті із «Сцен з «Фауста» О. Пушкіна, «Розмов із Гете» Й. П. Еккермана, «Фауста» Н. Ленау.

Проте безпосереднім джерелом-імпульсом до нового витку осмислення вічних проблем духовного буття людини та людства для поета стає «Фауст» Й. В. Гете, що виявлено не тільки в назві твору та в насиченості численними цитатами (зокрема епіграфи до картин 1, 2, 3, 6, 7, 8) та аллюзіями.

Пролог створює миттєве переміщення в реалії післявоєнного часу, просякнуті загостреним відчуттям повернення до миру, осмисленням трагічного досвіду війни та водночас потреби в осягненні культурної пам'яті: «А это у книжной полки спорят века друг с другом, это ведут поединки столетия между собой» [8, с. 558]. Таке «коливання» епох — мерехтіння часопросторів культури, відбиття збентеженості Людини сучасності, яка намагається віднайти нові аксіологічні опори, не втрачаючи накопичений віками ціннісний досвід, — у поемі І. Сельвінського відбивається у функціонуванні епопеї Й. В. Гете як безмовного героя на декількох рівнях.

Символічно-алегоричний рівень пов'язаний із наявністю «Фауста» Й. В. Гете в багатьох сценах твору як знаку культурної пам'яті, «квінтесенції національного духу» [8, с. 564]. На змістовно-концептуальному рівні цитати-апеляції до твору Й. В. Гете стають імпульсами-спонуками осягнення неоднозначності аксіологічного шляху людства, болючості змін ціннісних орієнтирів особистості та зіткнень систем ціннісних орієнтацій культур у часі та просторі. Концентрованим вираженням цього є детермінована ідеологічними колізіями сер. ХХ ст. дискусія героїв щодо розуміння сенсу фаустіанської міфологеми. Науковець Норден позиціонує трагедію Фауста як утілення вічної незадоволеності теперішнім, його учень Вернер — як трагедію самотності, відірваності від народу, творіння не заради нього, а разом із ним [8, с. 564] та водночас як зумовлене політичними й воєнними подіями переосмислення сутності культурної традиції, розчарування в значущості

надбання німецької культури за реалій війни, втілене у віршованих рядках загиблого російського офіцера: «Жил “Фаустом” всю жизнь — и вот во мне / Германский мир все глуше, все тусклее» [8, с. 563].

На змістовно-«викривальному» рівні епопея Й. В. Гете є символом культури — чинником переосмислення сутності, значущості знання та проблематизації його етичного змісту. «Двобій» епох віддзеркалює конфліктне зіткнення двох ракурсів осмислення знання в парадигмальних вимірах Нового часу — як безумовного блага для індивіда та людства — та в контексті аксіологічних зрушень Новітнього часу — як джерела загальної, всеохоплюючої загрози існування культури та людини. Знаками-провісниками такої загрози в поемі слугують згадка про новітнє наукове досягнення — нову зброю «фаустпатрон», мрії Нордена щодо розкриття таємниці електрона, пов'язані зі створенням принципово нової зброї масового ураження, й декларація Вернера щодо трагедії людяності сучасної культури [8, с. 564–565].

Перенесення дій у часопростір сучасності утворює кардинальний часово-просторовий злам на межі посвяти та прологу. За умов такого зламу особливої аксіологічної напруженості набуває хронотоп культурної пам'яті — сенсотворна серцевина поеми, а також відтворення болючості змін у системі ціннісних орієнтацій та процесі формування нового образу людини ХХ ст. («в чем-то вдруг изменился боготворимый герой» [8, с. 558]) у передчутті планетарних катастроф («в мире случилась беда» [8, с. 593]). Ця думка стає концептуальним лейтмотивом поеми, концентруючись у декларативному ствердженні глобальних змін самої сутності людини: «Человек все-таки перерос дьявола» [8, с. 577, 593].

Зміни образу людини епохи та образу Фауста як репрезентанта людини європейської культурної традиції є імпульсами до переосмислення фаустіанської міфологеми. Відзначимо, що попри заявлену І. Сельвінським вторинність зв'язку з епопеєю Й. В. Гете й авторське позиціонування власного твору як особистісної рефлексії щодо архетипового для культури Нового часу зразка фаустіани, поема «Читаючи Фауста», на відміну від багатьох концептуально редукованих версій фаустіанської тематики в мистецтві ХХ ст., зберігає її концептуальну комплементарність. Концепти знання, віри, кохання / жіночого начала, самоствердження, перевертневості, які актуалізувалися у фаустіані в «хронологічній послідовності», резонуючи з аксіологічними пошуками історико-культурних епох як проблематизуючі, змістотворні основи вічної теми, в поемі І. Сельвінського постають у «світлі» хронотопу культурної пам'яті як компоненти художньої цілісності та водночас проєкціюються на актуалізовану подіями Другої світової війни етичну площину, пов'язуючи в єдність минуле та сучасне.

Позиціонування фаустіанської міфологеми як концентрованого втілення культурного, духовного досвіду в поемі стає чинником специфічної множинності варіантів переосмислення-осучас-

нення сюжетно-фабульного архетипу — мотиву укладання угоди з дияволом, який традиційно ототожнюється з її змістовно-концептуальною зерниною (див. [4]). Це відображається, з одного боку, в певній сюжетно-фабульній редукованості — «винесенні» мотиву угоди людини та негативних сил за межі подій, позиціонуванні одного з носіїв фаустіанської міфологеми в поемі як Фауста «постфактум» — науковець Норден вже уклав угоду з нацистськими силами щодо підтримки новітніх досліджень.

З іншого боку, поема мстить повторну, «повну» версію мотиву угоди в проєкції на історико-політичні реалії сер. ХХ ст. та пересемантизованому варіанті. Предметом угоди стає не розширення гносеологічних горизонтів, набуття знання не як вищої цінності — загальнолюдського блага, а як засобу геополітичної боротьби та досягнення антигуманної мети — знищення комунізму в ім'я цивілізації шляхом винайдення атомної бомби [8, с. 616].

Відмінність вихідних моральних координат різних «варіантів» фаустіанської міфологеми та багатовимірність колізії «знання — благо» детермінують і плюралістичність її вирішення в поемі. Для кожного з героїв угода — фаустівська колізія набуває особистого забарвлення. Для Нордена відмова від підписання спричинена мрією про тихе, спокійне життя з родиною. Для єдиного «підписанта» угоди Сент-Егліза вона стає можливою в силу його власної слабкості, зосередженості не стільки на прагненні наукового прориву, скільки на збереженні власного життя. Для Анни відмова від угоди означає втрату можливості спасти жениха доньки з Освенциму — символу капіталізму. Постаючи на межі ідеологічних систем, образ Вернера демонструє перенесення фаустівської колізії в площину суспільного життя та її вирішення ствердженням прогресивної сутності соціалістичної ідеології, єднанням із народними масами, «розчиненням» індивідуальності в колективному началі.

Унікальність версії фаустіани І. Сельвінського зумовлена наявністю третього варіанту інтерпретації мотиву угоди. У ролі Мефістофеля-спокусника виступає Норден, який вмовляє Анну підписати угоду щодо фінансування наукових розробок, примушуючи її обирати між почуттями та совістю, між її місією науковця та материнськими почуттями. У ролі Фауста постає Анна, яка відмовою від підписання угоди проблематизує питання особистісного та загальнолюдського масштабів: «Чи можливе досягнення нового знання ціною життя людини та здоров'я дитини?» Багаторівневисть утілення мотиву угоди, на наш погляд, забезпечує дієвість логіки пересемантизації та функціональної змінюваності образів фаустіанської тріади як визначальних чинників драматургії. Водночас множинність варіантів репрезентації угоди, відмінності ставлення до неї та відмінності моральних спонук персонажів твору слугують чинником символічного перенесення фаустіанської колізії в перцептуальний контекст і відбивають домінуючу особистісного начала

у світоглядних настановах людини культури 2-ї половини ХХ ст.

Специфіка інтерпретації фаустіанської міфологеми І. Сельвінським зумовлена також осучасненням її концептуальних констант. Вираженням їх проєкціювання в історичний, політичний, ідеологічний контекст воєнного та повоєнного часів стає розширення традиційної для фаустіани образної тріади анонімним колективним образом народу, до якого, як до потенційної сторони угоди, апелює Вернер.

Проєкційований на площини суспільного буття та буття індивіда, концепт знання в поемі позиціонується як визначальний чинник майбуття та існування людства, як аксіологічний маркер, котрий «розкодує» специфіку втілення концепту самоствердження в образній аурі персонажів, а також розкриває їх істинні життєві настанови, ціннісні, моральні опори й демонструє відмінності осягнення сутності та призначеності знання для індивіда. Самодостатність знання уособлюється в образі науковця Нордена, для котрого наукове дослідження електрона, душі речей, є заміником власної душі й виправданням служіння нацистам. Засобом спасіння рідної людини є знання для вченої Анни Кроне, яка офірує сенсом свого життя — науковими розробками — заради життя доньки. Як засіб спасіння людства від планетарної катастрофи, збереження гуманістичних настанов (репрезентованих у світлі комуністичної ідеології як щастя народу) постає знання для науковця Вернера. Концентрованим символом планетарного панування та ідеологем нацизму є знання для графа Бодо. Спонукою до осмислення співвідношення як індивідуального та загальнолюдського начал, так і наукового й релігійного світобачень і водночас засобом спасти кохання є знання для Валески.

Множинність і різноспрямованість репрезентації концепту знання в поемі, відбиваючи гостроту проблеми питань пошуку духовних основ особистості часів апокаліптичних зіткнень ідеологічних, політичних систем, є й чинником плюралістичності репрезентації фаустіанської міфологеми. Набуття кожним із героїв поеми функцій носія фаустіанської колізії, на наш погляд, на рівні комунікації з реципієнтом актуалізує перцептуальне начало, на концептуально-змістовному — забезпечує створення специфічної для твору загалом атмосфери зіткнення не тільки часопросторів культур, систем аксіологічних орієнтацій історико-культурних епох, а й особистісних ціннісних орієнтацій, суголосної атрибутивній для культури 2-ї пол. ХХ ст. індивідуалізації світобачення людини 2-ї пол. ХХ ст. (що, втім, не вкладалося в ідеологічні конструкти культури радянського часу).

В образі науковця Нордена, який сам себе позиціонує як наукову еліту, основою для модифікування фаустіанської міфологеми стає гносеологічний злам сер. ХХ ст., детермінований передусім переглядом значущості парадигмальних основ наукового знання. З одного боку, глобальне розчарування в науковому знанні, всеохоплююча

значимість якого маркувала світоглядні основи культури Нового часу, спонукає його констатувати: «В науке что ни истина, то сплошь одна лишь общепринятая ложь!» [8, с. 560]. Розщеплення атома, пізнання таємниць елементарних часток стають для нього засобом відкриття нових наукових обріїв, запорукою формування нових цивілізаційних шляхів. Проте такі відкриття в системі координат «знання — соціум» для нього мають самодостатній сенс — вони не призначені для щастя людства, первинно поставлені поза політикою: «А классы, нацию, даже семью — хоть к фашистам, хоть к демократам!» [8, с. 596]. Неможливість втрати знанням етичної компоненти, негативний потенціал етичної нейтральності гносеологічних пошуків, існування науки поза людством та його стражданнями [8, с. 565] віддзеркалюються в «дияволізації» Нордена-Фауста, який переходить «на бік» нацистських сил.

З іншого боку, втрата зв'язку з ціннісними орієнтирами попередньої історико-культурної епохи детермінує й ревізію моральних настанов особистості, переструктуризацію системи цінностей Нордена в системі координат «знання — людина». Гуманістичні настанови, почуття кохання, батьківської любові поступаються місцем знанню, яке займає вершину системи аксіологічних настанов: «Я вне условностей! Я вне традиций! Я уничтожил всяческую связь / Со всем, что не относится к науке. ... Я — физика, и все!» [8, с. 584]. Демонстрацією-свідченням виняткової моральної лабільності науковця є як відмова від любові до Анни та доньки Валески заради збереження фінансування наукових досліджень і прихильності влади, так і миттєвий спалах кохання до них як до носіїв бажаного для нього знання та спасіння доньки з Освенциму. Спотворене пробудження гуманності також можна інтерпретувати як чинник дияволізації образу науковця, декларований у лейтмотиві твору «Людина переросла диявола».

Таке ж злиття демонструє образ науковця Сент-Егліза. Його певна карикатурна забудькуватість, неадекватність «вписування» в неоднозначні реалії суспільного життя, відповідна до хрестоматійного образу «вченого не від світу цього», віддзеркалює гостроту питання щодо особистісної визначеності ціннісних орієнтирів знання та неможливості пасивного підкорення особистості ідеологічній машині.

Іншим «варіантом» образу Фауста та інтерпретування фаустівської міфологеми є образ Вернера. Первинна саркастичність учня Нордена поширюється й на осмислення ним власної практичності та засобів застосування наукового знання, й на почуття кохання до Валески, що створює певні алюзії з комічною пересемантизацією мекфістофелівського начала. Зазначимо, що тенденція пересемантизації як відображення концепту перевертневості — «взаємообертання» образів Фауста й Мекфістофеля — сягає фаустіанських інтерпретацій епохи романтизму, зокрема у творчості Ф. Ліста, і в подальшому стає одним із концептуальних векторів фаустіани, набуваючи

яскравого вираження у творах О. Левади, С. Альошина та особливо М. Зариня [10; 11].

Аксіологічна неоднозначність — характерна риса образу Вернера. Скептицизм, певна цинічність молодого науковця, суголосні модерністським світоглядним настановам (які І. Сельвінський поділяв на початку творчого шляху), сполучаються зі свідомою декларацією значущості колективного начала, цінностей соціуму.

У нерозривному зв'язку з концептом знання в поемі «Читаючи Фауста» постає концепт самоствердження, плуралістичність інтерпретування якого у творі детермінована відмінністю ціннісних орієнтацій образів-версій Фауста. В образі Нордена основою означеного концепту є чисте, позбавлене моральної забарвленості знання, Вернера — ствердження вищої цінності — щастя народу, цінності гуманізму, інтерпретовані у вимірах ідеології соціалізму, Анни — материнське начало, Валески — кохання як самопожертва.

Політичні, історичні, ідеологічні колізії сер. ХХ ст. детермінували й специфічність інтерпретування образу негативного начала. Як сучасна «версія» Мефістофеля, образ графа Бодо є гіпертрофованим символом зворотного боку кардинальних змін ціннісних орієнтацій. З одного боку, цей образ постає як концентроване втілення антигуманності, катастрофічних наслідків втрати парадигмального для Нового часу переконання у вищій цінності людини. З іншого боку, образ графа Бодо на рівні художньої рефлексії постає як концентроване відбиття геополітичних конфліктів епохи, ідеологема нацизму, ідеологічне й політичне виправдання злочинів проти людства, жакіть нацизму.

У різних змістовних вимірах постає в поемі й концепт кохання / жіночого начала. Своєрідна двоїстість жіночого образу (Анна — Валеска) уможлиблює його різноспрямоване виявлення: покинута кохана, мати, донька, кохана, яка бореться за кохання, жінка, яка активно інтегрується в суспільне життя, реалізуючи свій інтелектуальний потенціал. Проте в будь-якій із цих іпостасей концепт кохання / жіночого начала містить у собі безумовне декларативне ствердження згубності ціннісного зламу епохи: «Человек все-таки перерос дьявола» [8, с. 577]. Водночас іманентною специфічною рисою означеного концепту в поемі є його спрямованість на збереження моральних настанов, цінностей гуманізму. Саме Анна декларує вищу значущість віри «в святое призванье науки» [там само, с. 621], саме Валеска декларує цінність людини, «которая выше всякой цены» [там само, с. 595]. Проте, відповідно до двоїстості концепту кохання / жіночого начала, героїні констатують відмінні наслідки катастрофи гуманізму. Анна вбачає їх у втраті батьківських почуттів [8, с. 577], Валеска — загалом у втраті почуттєвого начала: «Теперь же никто, кроме книжного черта, не ценит сердце высокого сорта» [там само, с. 595].

Специфічною рисою інтерпретації фаустіанської тематики І. Сельвінським є своєрідна «масковість» героїв поєми. Це детермінує значимість

концепту перевертневості, який є чинником розгортання їх ціннісних шляхів, та ефекту «скидання» масок. Потужний негативний потенціал маски політично та морально нейтрального науковця в образі Нордена слугує його дияволізації — прийняттю маски Мефістофеля, скидання якої пов'язане з проблематизацією співвідношення моралі та науки, досягненням хибності власних світоглядних настанов: «Нести наказанье за бомбу не страшно / Гораздо страшнее — бомбу творить» [8, с. 674] та пронизливістю батьківських почуттів. Під маскою жінки-науковця в образі Анни «згорнено» вічне материнське начало та непорушність моральних настанов. Маска священника, який цитує 129-й псалом «De profundis» [8, с. 670], приховує апокаліптичну жахливість образу графа Бодо — генерала служби СС, з якого в час розплати за злочини перед людством злітає маска «володаря світу», оголюючи його істинну жалогідність. Маска скептика та циніка Вернера змінюється місією спасителя людства — відповідно до домінанти колективного начала, цінностей соціуму у вимірах соціалістичної ідеології він символічно та добровільно відмовляється від свого «Я». Набуття ним іншої індивідуальності — міфічного очільника антинацистських сил Альбрехта Віде є актом офіри заради досягнення людством згубності, апокаліптичності наслідків практичної реалізації та використання знання поза етичними координатами, заради розв'язання конфлікту знання та моралі, ствердження значущості прийдешнього та кохання.

У винятково неоднозначному забарвленні постає концепт віри. Нерозривність різних іпостасей образу графа Бодо — як менеджера наукових пошуків та священника, для якого жакіття концентраційного табору є нормою (зуби бранця ним використано для чоток), надають концепту віри значущості «ширми» злочинів нацизму. Водночас констатація потреби в реаліях часу віднайти «мерило правоты, / Критерии для доброго и злого» [8, с. 640], актуалізація повернення на межі епох до віри як утілення вищих духовних цінностей [там само, с. 641] детермінує й інший модус відтворення концепту віри. Характерними його ознаками, з огляду на ідеологічну специфіку радянської культури, яка унеможлиблювала опору людини на релігійні основи світобачення, стає зв'язок із концептом кохання / жіночого начала та первинна умовність. Саме Валеска ставить питання не тільки потреби опори на «ідею бога» [8, с. 640], а й оновлення релігійних основ: «Нельзя ли вновь придумать бога / В противовес всей этой кутерьме / Разнужданности и аморализму?» [там само, с. 643], саме в умовному світі снузабуття відбувається її діалог із анонімним голосом, який себе називає Богом. Умовності концепту віри надає також комічна аура означеного персонажа, що відбивається в численних авторських ремарках «сміючись», якими супроводжуються його репліки, в контрасті їх гіпертрофовано піднесеної та зниженої стилістик, пародійному самопозиціонуванні: «Аз есмь господь с техническим образованием» [8, с. 642].

Парадоксальним чином за таких умов характеристика сутності сучасної епохи та нівелювання її аксіологічних основ — «И только современная эпоха / Гласит сквозь бред звереющих солдат: “Зря наши предки создавали бога — тут человека надо бы создать!”» [8, с. 644] — стає водночас і вираженням парадигмальних основ прийдешньої культури постмодернізму, яка в боріннях систем ціннісних орієнтацій конструє неоднозначний, плюралістичний образ нової людини, котра піддає іронічній ревізії всі духовні настанови, й переконливим свідченням прогностичного ціннісного потенціалу фаустіанської тематики.

Висновки. Максимально загострені за умов зіткнення ідеологічних систем, проблема етичної сутності та значущості знання й проблема відповідальності людини за практичне застосування знання в поемі «Читаючи Фауста» І. Сельвінського постають у світлі хронотопу культурної пам'яті як універсальної та нерозривної цілісності. Резонуючи з плюралістичністю образу людини та неоднозначністю, різномістю духовних, аксіологічних пошуків особистості в транскультурних тенденціях сучасності, сюжетотворний атрибут фаустіани — мотив угоди та її концепти репрезентовані як аксіологічно варіабельні, принципово множинні, неоднозначні, плюралістичні у своїх ціннісних основах. Специфічними рисами інтерпретації вічної теми І. Сельвінським також є: функціонування епопеї Й. В. Гете як безмовного героя на символічно-алегоричному, змістовно-концептуальному та символічно-викривальному рівнях; концептуальна комплементарність; розширення фаустіанської образної тріади анонімним, узагальнюючим образом народу — носієм суспільних цінностей і символом значущості колективного начала; множинність утілення, «розпорошення» фаустіанської міфологеми — її проєкціювання на образні аури фактично всіх персонажів, що зумовлює її статус перманентної духовної колізії людини ХХ ст.; репрезентація концепту знання як чинника майбуття та існування людства, а також як аксіологічного маркера — показника специфіки ціннісних орієнтацій та моральних настанов героїв твору; утілення концепту кохання / жіночого начала як носія одвічних гуманістичних настанов і моральних цінностей; концептуальна значимість концепту перевертливості, яка відображає напруженість аксіологічних пошуків людини Новітнього часу за умов зіткнення аксіологічних світів, ідеологічних систем; комічний модус утілення концепту віри, адекватність якого іронічній призмі світобачення прийдешньої культури постмодернізму відбиває прогностичний потенціал вічної теми.

Перспективи подальших розвідок вбачаються в дослідженні історико-культурної детермінованості інтерпретації концептуального кола фаустіани як явища європейської культури, змістовно багатогранного символу людських духовних пошуків та відбиття на рівні художньої рефлексії динаміки аксіологічних основ людини та людства.

Література:

1. Бортнюк О. А. Сотерологические альтернативы в русской фаустиане [Текст] / О. А. Бортнюк // В мире научных открытий. — 2013. — № 11.3(47). — С. 344–352.
2. Ишимбаева Г. Г. Русская фаустиана XX века [Текст] / Г. Г. Ишимбаева. — М. : Флинта, 2002. — 128 с. — ISBN 5-89349-416-4. — ISBN 5-02-002925-4.
3. Лабай Е. Фаустовский контекст в литературе [Текст] / Е. Лабай // Религия та соціум. — 2013. — № 3/4. — С. 320–327.
4. Легенда о докторе Фаусте [Текст] / изд. подготовил В. М. Жирмунский ; ред. изд-ва А. И. Соболева. — М. ; Л. : Издательство АН СССР, 1958. — 574 с. : ил.
5. Нямцу А. Е. Переосмысление фаустовского сюжета в трагедии И. Сельвинского «Читая Фауста» [Текст] / А. Е. Нямцу // Вопросы русской литературы. — 1979. — Вып. 1(33). — С. 130–138.
6. Резник О. С. Жизнь в поэзии [Текст] : творчество И. Сельвинского / О. Резник. — М. : Советский писатель, 1981. — 586 с., [4] л. ил.
7. Рубцова Е. В. Фауст в русской поэзии и прозе XX века [Текст] / Е. В. Рубцова // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. — 2016. — № 10.3. — С. 499–503.
8. Сельвинский И. Читая Фауста [Текст] / Сельвинский И. Собрание сочинений : в 6 томах. Т. 5 / И. Сельвинский. — М. : Художественная литература, 1973. — С. 555–675.
9. Уманец О. В. Аксіологічні орієнтири особистості в контексті транскультури [Текст] / О. В. Уманец // Культура в процесі духовно-морального розвитку глобального суспільства : матеріали II Міжнар. наук. електрон. конф. (м. Харків, 21 лют. 2019). — Х., 2019. — С. 24–30.
10. Уманец О. В. Фаустіанська тематика як втілення культурної пам'яті [Текст] / О. В. Уманец // Духовна культура України перед викликами часу : тези доп. учасників II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 16 квіт. 2019 р.). — Х., 2019. — С. 121–124.
11. Уманец О. В. Ценностные ориентации и полилог культур в романе М. Зариньша «Фальшивый Фауст» [Текст] / О. В. Уманец // Baltic-Black Sea Region: History. Culture. Society : International scientific and practical conference, Riga, Latvia, July 4–5, 2016. — Riga : Baltic Erlander Institute, 2016. — Vol. 5. — P. 123–128.
12. Шор Г. А. «Фауст» Й. В. Гете и русская литература XX века: мотивы, образы, интерпретации [Текст] : автореф. дис. ... канд. филолог. наук : 10.01.03, 10.01.01 / Шор Галина Александровна ; Уральский гос. ун-т им. А. М. Горького. — Екатеринбург, 2009. — 24 с.
13. Якушева Г. Русский Фауст периода Goethe-Zeit и после: в поисках человеческого, слишком человеческого [Текст] / Г. Якушева // Балтийский филологический курьер. — 2009. — № 7. — С. 145–154.

References:

1. Bortnyuk, O. A. (2013). Soterologicheskies al'ternativy v russkoi faustiane [Soterological alternatives to Russian faustiane]. *V mire nauchnykh otkrytii* — In the world of scientific discoveries, 11.3(47), 344–352. (In Russian)
2. Ishimbaeva, G. G. (2002). *Russkaya faustiana XX veka* [Russian Faustian of the XX century]. Moscow : Flinta. (In Russian)
3. Labai, K. (2013). Faustovskii kontekst v literature [The Faustian contexts in the literature]. *Religiya ta sotsium — Religion and Socium*, 3/4(11/12), 320–327. (In Russian)
4. Zhirmunskii, V. M. (Ed.). (1958). *Legenda o doktore Fauste* [The legend of Dr. Faust]. Moscow ; Leningrad : Izdatel'stvo AN SSSR. (In Russian)
5. Niamtsu, A. E. (1979). Pereosmyslenie faustovskogo syuzheta v tragedii I. Sel'vinskogo “Chytaiia Fausta” [Rethinking the Faustian plot in the tragedy by I. Selvinsky ‘Reading Faust’]. *Voprosy russkoi literatury — Questions of Russian literature*, 1(33), 130–138. (In Russian)

6. Reznik, O. (1981). *Zhizn' v poezii : tvorchestvo I. Sel'vinskogo* [Life in poetry : Creativity of I. Selvinsky]. Moscow : Sovetskii pisatel'. (In Russian)
7. Rubtsova, E. V. (2016). Faust v russkoi poezii i proze XX veka [Faust in Russian poetry and prose of the XX century]. *Mezhdunarodnyi zhurnal prikladnykh i fundamental'nykh issledovaniy — International Journal of Applied and Basic Research*, 10.3, 499–503. (In Russian)
8. Sel'vinskii, I. (1973). Chitaya Fausta [Reading Faust]. In I. Sel'vinskii. *Sobranie sochinenii*. [In 6 vols, vol. 5], (pp. 555–675). Moscow : Khudozhestvennaya literatura. (In Russian)
9. Umanets, O. V. (2019). Aksiologichni oryentiry osobystosti v konteksti transkultury [Axiological orientations of personality in transcultural context]. Proceedings from CPSMDGS '19 : II Mizhnarodna Electronna Conferentsiya "Kultura v protsesi dukhovno-moralnynoho rozvytku hlobalnoho suspilstva" — The Second International Electronic Conference "Culture in the process of spiritual and moral development of global suspensions", (pp. 24–30). Kharkiv. (In Ukrainian)
10. Umanets, O. V. (2019). Faustianska tematika yak vtilyennya kulturnoi pamiaty [The Faust-theme as an embodiment of cultural memory]. Proceedings from SCUCT '19 : II Vseukrainska naukovo-practychna konferentsiya "Dukhovna kultura Ukrayiny pered vyklykamy chasu" — The Second All-Ukrainian Scientific and Practical Conference 'Spiritual Culture of Ukraine in the Challenges of Time', (Kharkiv, 2019, April 16), (pp. 121–124). Kharkiv. (In Ukrainian)
11. Umanets, O. V. (2016). Tsennostnye orientatsii i polilog kul'tur v romane M. Zarin'sha "Fal'shivyi Faust" [Valued orientations and polylogue of cultures in the novel by M. Zarinsh 'False Faust']. In Baltic-Black Sea Region: History. Culture. Society : proceedings of the *International Scientific and Practical Conference* (Riga, Latvia, 2016, July 4–5). (Vol. 5). (pp. 123–128). Riga : Baltic Erlander Institute. (In Russian)
12. Shor, G. A. (2009). "Faust" J. W. Goethe i russkaya literatura XX veka: motivy, obrazy, interpretatsii ["Faust" by J. W. Goethe and Russian literature of the XX century: motives, images, interpretations]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ekaterinburg. (In Russian)
13. Yakusheva, G. (2009). Faust perioda Goethe-Zeit i posle: v poiskakh chelovecheskogo, slyshkom chelovecheskogo [Russian Faust of the Goethe-Zeit and after: in search of the human, too human]. *Baltiiskii filologicheskii kur'er — The Baltic Philological Courier*, 7, 145–154. (In Russian)

27.07.2019

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Генкін Антон Олександрович, кандидат мистецтвознавства, викладач кафедри фортепіано, Дніпропетровська академія музики імені М. Глінки (м. Дніпро). Сфера досліджень і наукові інтереси: мистецтвознавство, музичне виконавство.

Зборовець Іполит Васильович, професор, доктор мистецтвознавства, професор кафедри мистецтвознавства, літературознавства і мовознавства, Харківська державна академія культури. Сфера досліджень і наукові інтереси: історія театру, історія кіно. E-mail: ac@ic.ac.kharkov.ua

Ілляшенко Тетяна Павлівна, аспірант кафедри теорії музики, Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського. Сфера досліджень і наукові інтереси: мистецтвознавство.

Калашник Марія Павлівна, доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри музично-інструментальної підготовки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; заслужений діяч мистецтв України. Сфера досліджень і наукові інтереси: мистецтвознавство. E-mail: kaf-music-instrumental@hnpu.edu.ua

Плющенко Максим Юрійович, аспірант кафедри теорії музики, Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського. Сфера досліджень і наукові інтереси: перекладення та транскрипції для народних інструментів композиторів Харкова: аспекти взаємодії тембру й фактури.

Смірнова Ірина Володимирівна, аспірант, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка; концертмейстер кафедри музично-інструментальної підготовки вчителя, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Сфера досліджень і наукові інтереси: камерний ансамбль, музика для духових інструментів, історія і теорія світової художньої культури. E-mail: irina.smirnova@ukr.net

Уманець Ольга Віталіївна, кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри культурології, Національний юридичний університет ім. Я. Мудрого. Сфера досліджень і наукові інтереси: сутність та особливості інтерпретації вічних образів і сюжетів, зокрема фаустіани, у світовій культурі, специфіка художнього втілення ціннісних орієнтацій; культурологія, мистецтвознавство, музикознавство, естетика. E-mail: OUMANETS5.10@ukr.net

Харковина Євгенія Григорівна, аспірант, Київський національний університет культури і мистецтв. Сфера досліджень і наукові інтереси: килимарство Полтавщини, мистецтвознавство. E-mail: hurgrib@gmail.com

Шевченко Лілія Михайлівна, кандидат педагогічних наук, доцент, Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової. E-mail: lilia.my.forte@gmail.com